

MILOŠ DOKULIL

JAK JSEM PŘEKLÁDAL LOCKŮV ESEJ

Prof. PhDr. Ing. Miloš Dokulil, DrSc., se 23. července 2008 dožil osmdesáti let. Absolvoval dvě pražské vysoké školy a ovládl pět světových jazyků. Od roku 1964 působil na Pedagogické fakultě MU v Brně. Vydal zde čtyři skripta z logiky a za vlády „histmatu“ se odvážil předložit první český pokus o monografické zpracování problematiky „filosofie dějin“. V roce 1969 byl nucen z fakulty odejít a rok 1970 strávil jako nezaměstnaný. Dalších téměř dvacet let se živil jako špatně placený učitel jazyků a vedoucí kurzů jógy. Přeložil a pod jménem své ženy Anny vydal Lockův *Esej o lidském rozumu*.

Po listopadu 1989 jej studenti Pedagogické fakulty kandidovali na funkci děkana, ale dal přednost řízení nově založené Katedry filosofie a občanské výchovy, kterou pak vedl do roku 1995. V roce 1990 se mohl konečně habilitovat, v roce 1992 byl jmenován profesorem dějin filosofie a sociální filosofie a v roce 1993 obhájil na Filosofické fakultě UK doktorát věd (DrSc.). Od roku 1995 působí na Fakultě informatiky MU, kde vede každoročně dvousemestrální kurs filosofie vědy a některé z výběrových kurzů filosofie jazyka, religionistiky, politologie, etických a sociální zájmů antického Řecka; v letních semestrech k nim přistupuje ještě kurz problémově bohaté „filosofie myslí“. Přednášel i na univerzitách ve Vídni, Salzburgu, Berlíně, Nottinghamu (zde celý semestr) a zúčastnil se několika kongresů v Maďarsku, Polsku, Irsku, Francii, na Slovensku aj. Podílel se na seminářích FÚ AV ČR k mezioborovým otázkám ve vztahu k vědě, jazyku a filosofii, na konferencích k tématu „kognice“ a na hodonínských seminářích o životě a díle T. G. Masaryka. Nedávno vystoupil na konferencích o Goedelovi a Machovi.

Publikoval práce nejen z filosofie (filosofie vědy, jazyka, dějin), ale i z etiky, religionistiky, politologie, teorie výchovy a jazykové kultury. Jeho publikační činnost do roku 1996 zachycuje heslo ve *Slovníku českých filosofů* (1998). Sám M. Dokulil uvádí ve své bibliografii z let 1993–2008 101 prací. Mezi nimi např. *May Goedel's Ideas Be Addressed Philosophically?* (2008), *Democracy and Human Rights: The Contemporaneous Globality of Human Rights* (2007), *Zpětně zrcadlo Masaryk?* *Tři sondy také do naší dnešní krize* (2005), *Funkcionalismus a mysl „přirozená a umělá“* (2001), *Standing at the Crossroads: The Future of Central Europe in the Face of Globalization* (2001), *L'entendement cartésien vu à travers le prisme de la philosophie de J. Locke: La clé des mots à l'âme* (2000), *Post-dějinná racionalita, aneb(o) konec dějin?* (2000), *Morální hodnoty v současné etice a morálce* (1998). Každý měsíc přispívá aspoň jedním článkem do *Zpravodaje švýcarských krajanů*. Dokončuje knížku *Masaryk a náboženství*. Píše také básně a prózu, hraje mj. na flétnu a housle, pěstuje jógu, takže lze říci, že je osobností vpravdě renesanční. (*Redakčně kráceno.*)

Jiří Sedláček

Poprvé jsem měl možnost překládat hlavní Lockovo filosofické dílo roku 1968. Po dokončení tohoto překladu nakladatelství Academia zrušilo se mnou

smlouvu, protože nemohlo počítat s tím, aby jako jeho autoři publikovali lidé „politicky nespolehliví“ (tj. ti, jimž bylo po srpnu 1968 znemožněno nadále pedagogicky a publikačně působit). Podruhé jsem získal možnost připravit a odpovídajícím způsobem jako překlad prezentovat Lockův *Esej* o zhruba 15 let později, a to ve zkrácené verzi. Bylo třeba vytvořit zcela novou redakci kráceného textu i poznámek k jeho vydání; pochopitelně ne pod vlastním jménem. Tento titul posléze vyšel tiskem prostřednictvím Nakladatelství Svoboda roku 1984, a to pod jménem mé choti Anny – což kupodivu nevadilo (ačkoliv s ní univerzita ukončila pracovní poměr snad ještě protiprávněji, neboť vzhledem k rizikovému těhotenství a následné mateřské dovolené na fakultě v posuzované době vůbec nebyla!).

Samozřejmě že na začátku projektu byla volba vhodné podkladové edice k překladu a možnost porovnat zkušenosti s možnými verzemi překladu klíčových termínů v dalších jazycích. Pokud byl nakladatelstvím limitován počet stránek pro krácené znění tohoto klasického filosofického díla, bylo nezbytné seznámit se také s rozmanitými řešeními jeho různých zkrácených verzí; nejen ovšem v angličtině. Člověk by nevěřil, kolik korespondence předcházelo konečně uskutečněnému zveřejnění tohoto díla (tehdy se ještě také posílaly telegramy). Redakce nejednou naléhala, aby ten či onen výraz byl přiblížen čtenáři výrazy jemu bližšími, i když ne tak přesnými; anebo jednoduššími, aby to bylo pro oko přehlednější a čtivější. (Takže za všechny ty nefilosofické výrazy, kde redakce škrtała, uvedu jen jeden příklad. Výraz „digested“ chtěli překládat tak, jako by šlo o „polykání“; náležité „trávení“ se redakci nelíbilo.)

Jako základní kámen úrazu mezi překladatelem verze z roku 1984 a nakladatelstvím se zničehonic ukázal především už sám překlad názvu díla do češtiny. V anglickém originálu titul knihy má výraz „understanding“. (Své výchozí poznámky ze zimy roku 1670–71 Locke latinsky nadepsal tak, že užil výrazu „intellectus“.) Za žádnou cenu redakce nakladatelství nepřipouštěla pro jeho překlad ani znění „chápání“, ani „intelekt“. V každém případě chtěla mít v titulu knihy slovo „rozum“. Opakovaně jsem tvrdil, že přinejhorším s odkazem na iv. „knihu“ *Eseje*, kde Locke hodně uvažoval o dispozicích „rozumu“ (samozřejmě „reason“!), není možno dva významově odlišné anglické výrazy („understanding“, „reason“) překládat paušálně českým termínem „rozum“. Předkládal jsem i psychologické argumenty. Také jsem citoval různá místa z Locka, abych svou pozici dále podepřel. Z nakladatelství mi nakonec vzkázali, že jakýkoli další můj pokus tohle téma znovu rozvířít budou kvalifikovat jako důvodný doklad k odstoupení od smlouvy.

Koneckonců v celé řadě slovníků a příruček bylo (a dosud je) zmíněné Lockovo dílo citováno vesměs stále v podobě *Esej o lidském rozumu*. Také pod tímto názvem bylo zmiňováno pro nejednu generaci adeptů filosofie, ať už na gymnáziích nebo i na filosofických fakultách. [Byl tu takto zároveň prezentován naprosto přesně týž problém, jaký kdysi vznikl při překládání Kantových prací do češtiny s výrazem „Verstand“. Protože ale u Kanta byla mnohem naléhavěji před očima jeho čtenářů dvojice „Verstand“ – „Vernunft“, měli jsme nakonec v české

kantovské překladové tradici pro tuto citovanou dvojici termínů vedle „rozumu“ zcela zvláštní novotvar v „rozmyslu“. (Termín tu najednou byl, jeho adekvátní význam jím ale nikterak přímo sugerován nebyl. Raději hned řekněme, že německé „verstehen“ znamená v češtině docela domácké „chápat“. Takže „Verstand“ je „chápání“; jako případná paralela k rozumu, anebo třeba k pocitům.)]

Abychom se teď do ničeho nezapletli: Anglické „understanding“ znamená jak „chápání“, tak „chápavost“. Tedy jistý myšlenkový proces, ale také vlastnost, kterou vykazuje ten, v jehož myslí ten proces probíhá. Řekne-li někdo „Do you understand?“, dotazuje se adresáta otázky na to, zda chápe, o čem je řeč, co je nějak vysvětlováno, nebo co naznačují třeba gesta při manipulaci s věcmi. Adresát přitom nemusí nikterak vědět, co třeba nějak funguje, ale jen, ŽE to takto „nějak“ – pro smysly či představu – je. Příklad: I předškolní děti od jistého věku vědí, ŽE letadlo letí; nikoli však, PROČ (nebo i: JAK vlastně) letí. Pokud jde o proudová letadla, tak princip motorů těchto letadel není v dosahu chápání většiny těch, kteří těmito dopravními prostředky cestují. Takže i dospělí lidé v odpovídající situaci vědí, ŽE zrovna letí; ale nevědí, JAK to vlastně (podle jakého principu) kupodivu takové letadlo vůbec létá, když je vůči vzduchu tak hmotnostně těžké, a co, a jak mu posléze umožňuje vzlet.

Asi by se tu mělo také hned říci, že máme-li v češtině zaděláno na možné rozpaky z toho, jak překládat zrovna třeba „understanding“, je to dáno také tím, že mnozí novověcí filosofičtí autoři (nejen angličtí) psali knihy o „rozumu“, o „poznání“ nebo o „mysli“, a mohlo by se zdát, že „zhruba“ jde o vzájemně se překrývající tematiku. Přitom třeba „vědomí (o něčem)“ a „poznání (něčeho)“ se anglicky vyjádří jedním výrazem „knowledge“; nehledě na další možné české ekvivalenty, jako jsou třeba „znalost(i)“, „vědomost(i)“, ale i „(mít) vědomí (čeho)“. Už z těchto příkladů by mělo vyplynout jako poučení, že je neopatrné předem automaticky počítat s nějakými standardizovanými, vzájemně přiřazenými dvojicemi termínů, které by plnily funkci významových rovnic, na jejichž základě by se jen dosazovalo do cíleného textu.

Pokud jde o sám termín „chápání“, pak by od samého počátku nebyly žádné pochybnosti o jeho relevanci (jako termínu; ani o jeho sémantice) ani ve francouzštině, ani v němčině, a ani třeba ve španělštině. Nejen tyto jazyky svými výrazovými prostředky verbálně – a v provázanosti s odpovídajícími významy – zcela jasně rozlišují mezi „chápat“ a „rozumět“. (Při své práci na překladu *Eseje* jsem tehdy měl – kromě řady dalších jazykových verzí, včetně např. ruské – k dispozici pět různých německých překladů tohoto díla.) V kontextu anglické filosofie pro shora zmíněnou redakci zkrátka „chápání“ nebylo ani nějak akademicky „zavedené“, ani „čtivé“. A to všechno přesto, že jsem měl na doporučení redakce údajně setrvale ve znění svého překladu zohledňovat „senzualistické“ zřetele; což se ovšem paradoxně výrazem „rozum“ v redakci „naplánovaném“ titulu díla určitě nedělo. Redakce pak nejednou ve iv. knize *Eseje* nahrazovala adekvátní „rozum“ („reason“) umělými inovačními formulacemi, jako např. termínem „logické myšlení“, nebo jen „myšlení“ (a to jako údajným „kompromisem“!). Čtenáři si takové terminologické „brusy“ určitě nezasloužili!

Nejednou cítíme potřebu prakticky rozlišit mezi pouhou smyslovou evidencí a racionální úvahou, mající ve svém podloží často jen bezděčně uplatněná úsudková schémata. Neměli bychom teď zřejmě opomíjet, že kromě smyslově se prezentujících dokladů „poznání“ (s mostem od vjemů k představám) a kromě úvah jakoby vzešlých z „racionálních úvah“ (dokonce smysly přímo nepodložených, jakými mohou být úvahy o transcendentnu) disponujeme jakoby „třetím“ zdrojem „poznání“ — intuicí. Do tradice filosofování 17. století Descartes vložil nejen „pevninský“ hold jakémusi „apriornímu racionalismu“, ale také nepřehlédnutelně vymezil, proč jsou – v souladu s tehdejší úrovní poznání – hranice mezi člověkem a zvířecím světem nepřekročitelné. Descartes považoval zvířata jen za „stroje“; racionalitu připsal hned ve svém *Discours* jedině člověku, už třeba pro ten zázrak lidsky generované (a stále v nových variantách prezentované) řeči. Locke jako „učebnicový ostrovní empirista“ sice nejdřív vyšel ze senzualistických východisek, ale aby posléze mohl začlenit do svých úvah Boha, našel nakonec rozmanité „racionální“ prostředky pro svůj druhý poznávací zdroj, svou „reflexi“; a uvažoval i o „intuici“. Jistě by se hodilo teď připomenout, že o tom „senzualistickém“ prameni poznání se ještě před třiceti pěti lety i na univerzitách hovořilo jako o „sensaci“ (anglické „sensation“; na rozdíl od „reflexe“), nikoli o „smyslovém vnímání“ (jak lze číst v mých překladech z roku 1968 nebo 1984).

Za připomenutí možná stojí, že jsem si lámal hlavu nad tím, jak překládat Lockův výraz „power“. Česky slovníkově to je zřejmě nejdřív „síla“. Jako kdyby intuitivně to slovo hned automaticky navozovalo představy fyzikální. Do „podvědomí“ se mi okamžitě tlačila jako optimální výraz pro potenciální kvalitu psychiky „dispozice“; protože takto jsem mohl už výrazem naznačit, že primárně nejde o fyzikální kategorii. Jenže jsem zároveň tušil, že by mohl kdokoli namítnout, že anglickou předlohou „dispozice“ je přece „disposition“; a originál zní „power“! Když jsem „dispozici“ nahradil „způsobilostí“, měl jsem – doufám – přijatelné řešení věcné i terminologické.

Problematický může být výraz „idea“. Abych podle možností dal najevo, že tu jde o specifický termín, tak kde to bylo možné, tam jsem pak např. místo „o idejích“ a „s idejemi“ raději psal „o ideách“ a „s ideami“. — Vzájemné svízele mezi redakcí a překladatelem byly např. také s výrazem „essence“. Dohadovali jsme se vzájemně o tom, jak takový výraz může být vnímán (a interpretován) čtenářem. Nechtěl jsem tento výraz jen lacině „počešťovat“ na „esenci“, když si následně o ní může myslet kdokoli cokoli. (Psát místo „essence“ třeba „podstata“ by vyšlo prakticky nastejno.) S „esencí“ se spojovalo v dějinách filosofie mnohé; mé řešení nebylo jen východiskem z nouze. Takže jsem navrhoval termín „ideový základ“. Neboť jím Locke chtěl postihnout soubor znaků, příslušných pozorovanému objektu a umožňujících jeho klasifikaci a diferenciaci od objektů jiného druhu; přitom to byla smyslová data v mysli. (Locke byl v tomto směru ovlivněn Gassendim, který zase nepochybně vyšel z představ Epikúrových o „eidóla“ v mysli, z nichž nakonec podle něho vznikají předobrazy pojmů – „prolepseis“.)

Uvedením těchto poznámek by mohlo ovšem uniknout, že sám termín „chápaní“ je poměrně neostřý (vždyť je uplatňován také pro racionálně probíhající

aktivity!). Locke si sice vyložil lidské porozumění světu jako schopnost interpretace počítků, ale něco jim obdobného zvažoval také pro „reflexi“. Nejednou neuplatňoval zvolené termíny v jejich konceptuálně vymezených souvislostech jednoznačně, nýbrž jen s jakousi předem neprokalkulovanou spontaneitou (vždyť na *Eseji* s časovými prodlevami pracoval skoro dvě desetiletí). Pro příklady není nutno chodit daleko. Jeho „notion“ (slovníkově taky „pojmem“, ale i „ponětí“, „názor“ apod.) je v textu také synonymické s „idea“, ale i s jeho tzv. „smíšenými mody“. (Termín „notion“ převzal také Berkeley.)

Koho tohle zajímá víc, najde ve zveřejněném překladu *Eseje* (1984) na str. 34 (s dalšími odkazy) aspoň letmou, byť pokornou a neadekvátní – protože okolnostmi vynucenou – narážku na zde zmiňovanou problematiku. Výraz „rozum“ musel posloužit i tam, kde šlo o „chápání“ a „chápavost“; a kde naprosto jednoznačně byl míněn „rozum“, redakce vzhledem ke svému pochybnému respektu k dosavadní tradici s titulem díla spojenému často výraz „rozum“ škrtila a nenáležitě nahrazovala možnými dalšími „synonymy“. Právě to zmrzačení terminologie iv. knihy *Eseje* bylo tehdy před zhruba čtvrt stoletím daní za snad ještě větší amputaci zdravého rozumu tím, že překladatel(ka) nesměl(a) hned v názvu díla anglické „understanding“ překládat náležitým „chápáním“.

Ediční poznámky k úplnému dílu i k jeho zkrácené verzi zájemce najde na s. 398–404 tamtéž (Praha: Svoboda 1984).

HOW DID I TRANSLATE LOCKE'S ESSAY

(With a sketch commemorating the author's 80 years, by J. Sedlák)

It is not easy to present the contents of this short memoir concerning the author's translation of Locke's famous *Essay* into Czech. It has to do not only with the technicalities of such a translation, but also with the political background affecting the activities of the publishing authorities. The publishing house "Academia" cancelled the contract over the already submitted translation owing to the fact that the translator had been ejected from the University for his political unreliability after the events of August 1968. Later on, he could, somewhat anonymously (paradoxically under his wife's name) prepare an abridged edition of the same classical work of his choice, with various difficulties from the part of the Publishing House Svoboda concerning the corresponding option of terms in Czech for, e.g., "understanding" or "reason", which may sound strange now but was reality a quarter of a century ago (1984).